

ВЪЗПИТАВАНЕ НА ЦЕННОСТНО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ПРИРОДАТА В ПРЕДУЧИЛИЩНОТО ДЕТСТВО

Петя Конакчиева

Увод

Негативите от безотговорното потребителско отношение на човека към природата достигат до критична граница: изтощават се ресурсите, и на първо място основният изчерпаем ресурс на биосферата – биологичното разнообразие; повишава се равнището на замърсяване на околната среда; остро стои и демографският проблем. Сред многобройните конфликти, които човечеството следва да реши, с особена значимост се открояват свързаните с преодоляването на екологичната криза и предотвратяване на гибелта на цивилизацията. В тази връзка като перспективна стратегия се очертава екологизацията на общественото и индивидуалното съзнание, на нормите на поведение на съвременния човек в условията на поетапно формиране на постоянна насоченост на човешкия стремеж към активно търсене на хармонично отношение с обществото и природната среда. При решаването на този проблем важна роля има екологичното образование като основа на екологичното възпитание и формирането на екологична култура. Именно поради това педагогическата ни общност следва да осъзнае необходимостта от перманентно обновяване и усъвършенстване на неговото съдържание и технологична обезпеченост по посока изместване на акцентите от сферата на репродуциране на знания за природата към сферата на формиране на нравствено-ценностен опит от взаимодействията с нея (Н. С. Дежникова, Н. С. Назарова, И. Н. Пономарева и др.). Анализът на практиката позволява да се открият няколко подхода към проблема. В традиционните модели се акцентира предимно върху формиране на система от естественонаучни знания, грижовно и отговорно отношение към природата, но не се обръща достатъчно внимание върху развитието на ценностните аспекти на знанията за природата, на активната жизнена позиция в екологична дейност. Модернизирането на екологичното образование предполага включване в неговото съдържание на нравствени компоненти чрез въвеждане на междудисциплинни курсове (А. Дахин, А. Н. Захлебни, И. Т. Суравегина и др.). Авторите на съвременните

психолого-педагогически изследвания в тази област извеждат и обосновават първостепенната роля на екологизация на съдържанието на образованието на основата на системния и личностно-дейностен подходи (Н. Д. Андреева, С. Н. Глазачев, И. М. Максимова, И. А. Редковец). Това се свързва с необходимостта паралелно с изменението на целта (формиране на екологична култура) да се преследва и промяна на системата от средства за постигането ѝ. Но в практиката тази позиция има по-скоро декларативен характер, което води до актуализиране на противоречието между традиционната система на репродуктивно възпроизвеждане на екологични знания и липсата на педагогически технологии, насочени към формиране на ценностно отношение към природата.

Задълбочаващите се екологични проблеми на планетата императивно налагат необходимостта от осмислянето им от човека, материализирано в документи и реални политики на различните държави, свързани с образованието в областта на околната среда. Анализът на педагогическите подходи към екологичното образование на подрастващите позволява да се формулира извода, че екологичното възпитание на личността на детето следва да се реализира в контекста на културата. Особено се подчертава от изследователите, че човекът, притежаващ екологична култура, съзнание, чувства и поведение, съществува в хармония, а неговото отношение към обкръжаващия свят е хармонично. Осъзнаването на значимостта на Глобалното възпитание като основен фактор за решаване на екологичните проблеми, предполага екологизация на всички учебни и образователни програми, в това число и тези, регламентиращи процеса на предучилищно възпитание и подготовка. На тази основа може да бъде постигната стратегическата задача на ЮНЕСКО за създаване на „глобална мрежа на образование”, кореспондираща със съдържанието на хуманитарното направление за решаване на екологичните проблеми на планетарно равнище, съобразно което нормативно-ограничителните и забранителните мерки не са достатъчни за постигане на желаните ефекти в областта на опазване на природата, а е наложителна промяна на ценностите, коригиране на светогледа и съзнанието, т.е. необходимо е акцентиране върху формирането на нов тип екологична култура.

Безспорно постижение на реформата в предучилищното образование е признаването му като първи етап в сферата на непрекъснатото

образование в областта на околната среда. Това има своите научни основания и аргументи, обосновани в многобройни изследвания, доказващи, че именно в периода на предучилищното детство се натрупват първите емоционални впечатления за природата и социума, формират се представи за различните форми на живот, поставят се основите на екологичното мислене, съзнание и култура на личността.

Необходимостта от повишаване на екологичната култура предявява нови изисквания към всички отговорни субекти. Поради това проблемът за възпитаване на екологична култура в предучилищното детство придобива особена актуалност. При разботването му следва да се отчита съдържанието на костатациите, формулирани на основата на анализа на състоянието на разработките по проблемите на екологичната култура на личността в съвременната психолого-педагогическа наука. В тази връзка значим ориентир е общата позиция на психолози и педагози, съобразно която основен механизъм на процеса на възпитаване и развитие на екологичната култура на личността е системата от отношения, тъй като от нейното съдържание, насоченост, широта, дълбочина и устойчивост зависи действеността и качеството на взаимодействие на човека и природата, на обществото и отделните хора. Същевременно теоретичният анализ позволява да се характеризира феноменологията на процеса на развитие на екологичната култура на личността на детето като сложна взаимосвързана система на неговите отношения към света (природен и социален) и към себе си. Изхождайки от посочения по-горе педагогически подход към проблема за екологичното възпитание, екологичната култура на детето се определя като качество на тази система от отношения, която се изгражда между него и обкръжаващия свят. Качеството на отношенията в значителна степен се определя от възпитанието на подрастващите в детската градина и в семейството. Оттук възпитаването на екологична култура е обусловено от създаване на условия, провокиращи детето към осъзнато усвояване на тези отношения, към избор на нравствен императив (кое е хубаво и кое лошо), към разбиране на уникалността и неповторимостта на всичко, съществуващо на Земята, включително и на човека, възприемане на природния свят като среда на обитание.

Екологичната култура е фундаментална общочовешка ценност, чиято същност се свързва с балансиране на системата на екологичните

отношения чрез научни, нравствени и художествени средства и преобразуване на негативните прояви, водещи към екологична криза, в позитивна съзидателна дейност. Предпоставките за възпитаването ѝ в периода на предучилищното детство се осигуряват чрез систематизираните в образователно направление „Природен свят” цели, съдържание и педагогически технологии, ориентирани преимуществено към формиране на представи за достъпни взаимовръзки в природния свят и за особеностите на взаимодействието на човека с него, както и към овладяване на начини за хуманно-действено и емоционално-познавателно взаимодействие с природни обекти, като основа за подготвяне на осъзнато отношение към природата и екологично мотивирано безопасно поведение, насочено към опазване на природните обекти и техните местообитания, към съхраняване на собственото здраве при екологично неблагоприятни условия на средата и включване в съзидателна дейност. В практически план това предполага осигуряване на необходимите условия за целенасочено организиране на единен еколого-педагогически процес, ориентиран към формиране на представи за особеностите на различни екосистеми като основа за овладяване на модели за екологично безопасно и целесъобразно поведение сред природата и възпитаване на ценностно-емоционално отношение към нея. Оттук произтичат и перспективните изследователски цели, които са предизвикателство пред педагогическата ни общност в този актуална проблематика. Важен нейн аспект е и темата на настоящата разработка. Изборът ѝ е провокиран от йерархията на следните противоречия:

- между необходимостта от повишаване качеството на екологичната култура на децата и липсата на съветните организационно-педагогически условия;

- между декларираната от обществото потребност от разработване и внедряване на програми за личностното развитие на детето на базата на екологичното световъзприемане и недостатъчната еколого-педагогическа подготовка на педагозите и родителите;

- между необходимостта от извеждане на критерии и показатели за екологична образованост и възпитаност на децата от предучилищна възраст и отсъствието на съответна диагностика.

Сложността на педагогическите явления, свързани с избраната тема, позволява диференцираното им разглеждане. В тази връзка в

настоящата разработка се представят етапни данни от проведено експериментално изследване с теоретико-приложен характер, целящо проучване на един от аспектите на този сложен проблем и откриване на отговор на изследователския въпрос: кои са педагогическите условия, способстващи за възпитаване на ценностно отношение към природата в процеса на взаимодействие с три-седемгодишните деца. На тази основа се формулира и темата на изследването.

I. Теоретични аспекти на проблема за възпитаване на ценностно отношение към природата в предучилищното детство

1. Характеристика на педагогическата същност и измерения на понятието „ценностно отношение към природата”

Екологичните проблеми на съвремението ни не могат да бъдат разглеждани само като проблеми на опазване на околната среда. Пагубното въздействие върху природата е и резултат от разрушаване на вътрешния свят на човека, на неговото световъзприемане и съзнание. Важно е преосмислянето на ценностите, по които човечеството живее, тяхното оценяване по новому като ориентири за осъзнаването на всички възможни форми на взаимодействие с природния свят. Природата не е само естествена среда на обитание за човека, не е само фактор за удовлетворяване на неговите физиологични и материални потребности. Общуването с нея обогатява духовният свят на личността, прави я по-добра, разширява кръгозора ѝ. Именно поради това XXI век следва да се превърне във век на нова светогледна парадигма, свързана с утвърждаване на идеите на устойчивото развитие на основата на формиране на коеволюционни ценности, отразяващи хармонията и сътворчеството на човека и природата. Коеволюционният подход предполага синтез на афективно-естетическото, етическото и прагматичното взаимодействие на хората с природата. Съобразно изискванията му в съдържателен план се преследва единството на посочените три аспекта, като се отчита, че афективно-естетическото взаимодействие с природното обкръжение се реализира на основата на чувствата и емоциите, коригирани от етичните основи на взаимодействието „човек – природа”, които предполагат ориентация към субективно отношение спрямо природните обекти, разглеждани като проява на живота на планетата, а системата от знания за природата, интегрирани от комплекса познавателни ценности на всеки човек, задава ориентирите на прагматичното взаимодействие със

заобикалящия го свят. Направеното уточнение е важно за педагогическата ни общност, чиито усилия следва да се обединят по посока реализиране на посочения подход още в предучилищния етап на екологичното образование. Аргументите в подкрепа на това виждане произтичат от представените в научни изследвания данни, доказващи, че именно в предучилищна възраст се формират основите на личността и се залага фундаментът на нейните ценностни ориентации. Поради това още тук очакванията на обществото са свързани с приоритетно извеждане на образователни цели и ориентири, осигуряващи възпитаване на ценностно, грижливо, опазващо отношение към природните обекти и насочени към развиване на потребност от познавателно общуване с природното обкръжение. С оглед прецизното им формулиране е важно да се даде отговор на въпроса: кои са характеристиките на педагогическата същност на понятието „ценностно отношение към природата“?

Актуалността на посочения изследователски маркер кореспондира с факта, че в настоящия етап екологичните идеи придобиват статус на ценностни доминанти в света. Те обуславят целите и ценностите на педагогическото взаимодействие „дете – природа“ и неговото съдържание. Същевременно през последните години от реформата в предучилищното образование в комплекса проблеми, свързани с екологичното възпитание, отчетливо се откроява идеята за необходимостта от развитие у децата на ценностно отношение към природата. Акцентираща се върху разбирането, че чувството на съпричастност с нея, способността за преживяване на красотата ѝ, формирани през предучилищното детство, се явяват фундамент на екологичната култура на личността.

Анализът на научните източници позволява да се констатира, че в предучилищната педагогика в достатъчна степен са разработени принципите за подбор на съдържанието и използваните форми и методи на екологично образование, но липсва единно становище относно целите и резултата на този важен процес. Авторите виждания се разминават значително в разбирането за характера на формираното отношение у децата към природата – от „емоционално-сетивно“ до „осъзнато правилно“. Съществуващите противоречия провокират необходимост от преосмисляне на същността и проблемите, свързани с формиране на отношение към природата в контекста на стратегията за устойчиво развитие и при отчитане на утвърдения в последните години личностно-ориентиран модел на предучилищно образование.

Проблемът „отношение” е притегателен център за учени, чиито изследователски интереси се свързват с различни сфери на познанието. Отношенията на човека са обусловени от общественно-историческия опит, който е в основата на обогатяващия се вътрешен свят на личността. В психолого-педагогически аспект отношението се разглежда като ключова категория на възпитанието. Представяйки отношението като цялостна система от индивидуални, избирателни, съзнателни връзки на личността с различни страни на обективната действителност, педагозите акцентират върху това, че действията и преживяванията на човека се определят не от непосредствените външни въздействия, а от тяхното обобщаване във вътрешния свят на индивида. Проучването на отношенията на личността позволява да се обяснят нейните действия, постъпки в миналото и настоящето, както и да се прогнозира потенциалната линия на поведение.

Историческият анализ на взаимодействието на човека и обществото с природата показва, че в продължение на дълго време природата е възприемана като обект за блага и удовлетворение на човешки потребности. Преходът на човека от пълно сливане с природата към познаване на нейните закони е безсъмнение прогресивно постижение. Еволюцията към осъзнато отношение и преобразуваща дейност постепенно променя човешката представата за природата като ценност, а също и на собственото място на *Homo Sapiens* в нея. Но с развитието на човешката цивилизация възникват предпоставки за нарушаване на дълбоките връзки, зависимости и закономерности, съществуващи в природата, което води до екологични проблеми, чиито измерения все още не са осъзнати от човека. Всяка епоха и смяна на общокултурните парадигми се отразяват на осмислянето на мястото и ролята на личността в проявеното от нея отношение към социоприродното обкръжение.

Идеята за първичността на емоционалната връзка на детето с природата е разкрита още от известните педагози К. Д. Ушински и В. А. Сухомлинский. В разработките на съвременните изследователи Н. Н. Кондратева, С. Н. Николаева, Н. А. Рыжова и др. също се отбелязва важността на идеята за развитие на емоционално-положителен отклик на природните обекти у детето от предучилищна възраст. Н. Ф. Виноградова и Т. Филипова подчертават, че за децата е необходим начален

етап на емоционално общуване с непосредствено заобикалящите ги природни обекти, който е основа на доброжелателното отношение, нравственото поведение, познавателния интерес и желание отново да взаимодействат с тях. Значим принос имат Л. И. Божович, А. В. Запорожец, А. Н. Леонтев, Н. Н. Поддяков, С. Л. Рубинщайн, Д. Б. Елконин и др., които разкриват възрастовите особености на децата от предучилищна възраст, спецификата на тяхното взаимодействие със заобикалящия свят, особеностите на детското възприемане на природните обекти.

Както доказват в изследванията си Л. С. Виготски, А. Н. Леонтиев, Д. Б. Елконин, за да може детето не само да разбере обективното значение на усвояваните норми и изисквания, но и да вникне в тях със съответното емоционално отношение, за да могат да станат те критерии за неговите емоционални оценки на своите и на чуждите постъпки, е необходим собствен практически опит. На тази основа може да се заключи, че емоциите на детето се развиват в процеса на дейността и зависят от нейното съдържание и структура.

Проблемът на формиране на отношение на човека към природата като духовно-естетическа ценност се изследва в рамките на екологичната естетика (Н. А. Кормин, К. М. Майер-Абих, Х. Маркл, Л. Легран, Л. П. Печко, А. К. Шулженко). Възпитаването на възприемчивост към красотата и изразителността на обкръжаващия природен свят у подрастващите се разглежда в екоестетиката като условие за преодоляване на традицията на варварско, хищническо природоползване, присъщо на техногенната цивилизация. Но проведените наблюдения показват, че екологическата естетика още не е получила достатъчно развитие като ново направление в предучилищното възпитание.

Значим брой изследвания са в основата на определяне на методологическите и теоретичните основи на формиране на осъзнато отношение към социо-природното обкръжение в съответствие с посочената възраст, а резултатите от тях са база за подбор на съдържание и целесъобразни методи и форми за педагогическа работа с децата (Л. И. Бурова, Б. Ш. Алиева, К. Н. Вентцел, Н. Ф. Виноградова, Н. С. Дежникова, С. Н. Николаева, В. Н. Огонков, А. А. Плешанов, И. В. Цветкова и др.).

Разкритите в научните разработки разностранни ценности на природния свят влияят положително върху материалната и духовната дей-

ност на човека. Самоценността, уникалността и универсалността на природата постепенно се признават от цялото общество – учени, общественици, правителствени организации, от отделната личност. Всички те по категоричен начин се обединяват около идеята, че осъзнаването на жизнената потребност от хармонично съчетаване на интересите на обществото със законите на биосферата е необходимо условие и първостепенна задача на еколого-педагогическото образование. Експертите в тази област са единодушни в мнението си, че екологичното образование се основава на определена система от ценности: разбиране на уникалността и самоценността на природата, значимостта на ценностното отношение към нея, осъзнаване на отговорността на всеки човек за съхраняване на живота на планетата (С. В. Алексеев, Л. Зайцева, Т. А. Маркова, И. Н. Пономарева, И. Т. Суравегина и др.).

В последните години се провеждат много изследвания, посветени на изучаване на въпроса за хармонизиране на взаимоотношенията на обществото и природата, на единството на човека с природата, на признаването на нейната самоценност (Л. И. Василенко, Е. В. Гирусов, А. А. Горелов, Г. А. Давидов, Б. Т. Лихачев и др.). Процесите, свързани с развитието на отношенията на детето с близкото природно обкръжение, са притегателен център за психолози и педагози (С. Д. Дерябо, А. В. Миронов, Л. П. Салеева, З. И. Тюмасева и др.). В психолого-педагогическата литература е доказана възможността за овладяване от децата от предучилищна възраст на положителния опит, свързан с отношението към природата (В. Г. Грецова, М. К. Ибрахимова, Л. Ф. Захаревич, И. А. Комарова, С. Н. Николаева, З. П. Плохий и др.). Значим принос имат изследванията на Л. И. Божович, Л. С. Виготски, А. В. Запорожец, Д. Б. Елконин и др., в които е събран убедителен доказателствен материал в подкрепа на тезата, че отношенията на детето от предучилищна възраст с природата имат познавателен и емоционално значим характер. Проблемите за формиране на отговорно, хуманно, грижливо, емоционално-ценностно отношение към природата в детството се разглежда в разработките на Л. С. Глушкова, С. Д. Дерябо, В. И. Ерошенко, В. В. Зотов, В. В. Николина, А. П. Сиделковски, И. Т. Суравегина, В. А. Левин и др. Принос за теоретичното обосноваване на особеностите на ценностното ориентиране на детето от предучилищна възраст в заобика-

лящия свят имат В. В. Зенковский, Н. И. Непомнящая, М. В. Осорина и др. Внимание в педагогическите изследвания се обръща и на процеса на подготовка на учителите за реализиране на екологично образование (Н. Д. Андреева, А. В. Керимова, В. Ж. Мятелев, Л. А. Реут и др.). Независимо от насочеността на посочените изследвания към проблема за формиране на отношение към природата, в тях не се характеризира педагогическата същност на понятието „ценностно отношение към природата”. Усилията на авторите са насочени към създаване на вариативни програми, в които намират отражение постиженията им в разработването на съдържанието на екологичното образование, в създаването на педагогически условия, осигуряващи ориентиране в екокултурните ценности и приемането им, овладяване на умения за екологически грамотно взаимодействие с природата, за развитие на екологично мислене и постигане на екологична възпитаност (И. Ашиков, Н. Н. Кондратиева, С. Н. Николаева, Н. А. Ръжова и др.).

На основата на проведеното теоретично проучване могат да се изведат следните констатации:

1. В научната литература не съществува еднозначен подход към понятието „ценностно отношение към природата”. На базата на резултатите от теоретичния анализ на научни литературни източници могат да се изведат основните характеристики на ценностното отношение към природата и да се определи същността и структурата на посоченото понятие. В обобщен план те се конкретизират в следното: личността, притежаваща ценностно отношение към природата, интегрира в себе си познавателен, нравствен и естетически потенциал, което способства за развитието на нейната екологична култура. Ценностното отношение към природата е важна предпоставка за формиране на екологичната култура на личността и е един от пътищата за решаване на екологичните проблеми. То е вътрешна позиция на личността, отразяваща емпатия, чувство на съпричастност към природата и възприемането на нейната красота в качеството на универсален закон на живота, който се възплъщава в съзидателна дейност в природата на основата на хармонията и равновесието. Този феномен е и целеви ориентир на екологичното образование и задължителен елемент на съдържанието на образованието, в това число и на екологичното.

2. Личностно значимото отношение към природата се разглежда в качеството на новообразуване на личността, необходима първооснова на екологичната отговорност в рамките на екоцентричната парадигма в образованието. Именно то се определя като важен елемент в структурата на личността, закрепен в жизнения опит на индивида, и определящ характера на преживяванията, особеностите на възприемане на действителността и поведенческите реакции. При това мотивационно-емоционалните и поведенческите реакции на човека са водещите компоненти на ценностното отношение. Същностни характеристики и специфични признаци на личностно значимото отношение към природата са: осъзнаване от човека на неговото място и роля в природата, възприемане на екологичните проблеми и тяхното решение на основата на персоналния опит от ценностното усвояване и практическо взаимодействие с природата. Посочените компоненти имат особености на всеки възрастов етап, които за предучилищна възраст се изразяват в осъзнато емоционално-ценностно отношение на децата към природата, което се явява необходим и достатъчен резултат от предучилищното екологично образование. Постигането му е актуално предизвикателство за теорията и практиката на предучилищното образование в контекста на идеите за устойчиво развитие на обществото.

3. Възпитаването на ценностно отношение към природния свят в предучилищното детство е сложна задача. Решаването ѝ изисква преосмисляне на традиционните системи на работа, свързани с предучилищното екологично образование. Затова следва да се създадат оптимални условия за възпитаване на устойчива потребност от общуване и взаимодействие с природното обкръжение. Именно системното общуване с природата позволява да се реши проблемът за емоционалното развитие на детето, да се осигури възможност за преживяване на естетическа наслада от природната красота и удовлетворяване на естествения детски интерес, които в съвкупността си конституират ценностното отношение към природата. При това не следва общуването с нея да се разглежда от позицията на съзерцаване на природните обекти и явления. Ценно тук е включването на децата различни форми на екологически насочена дейност, тъй като именно по този начин може да се постигне развиващ ефект със субективна значимост. Това налага периодично актуализиране на изискванията към условията, които са създадени в детската градина,

за организиране на екологична дейност, а също и към методите, които педагогът използва в своята практика.

2. Типология на субективното отношение към природата и специфичните ѝ характеристики в предучилищното детство

В ранното детство детето се отъждествява със света („Светът – това съм Аз!“). Природният свят не може да бъде диференциран като специфичен обект на отношението в ранните стадии на онтогенезата. За да постигне това, детето се нуждае от опит, на чиято основа да започне формиране на субективното отношение към природата. Това се постига в периода на предучилищното детство, когато жизненият опит се обогатява както чрез непосредствените контакти с животните и растенията, така и чрез общуването с възрастните, в процеса на което детето получава информация за природния свят и се реализира транслиране на типични за значимите други екологични нагласи.

Според В. А. Ясвин, когато отношението към природата се диференцира от детето в отделна категория, то се оказва високо доминантно за него (Ясвин, 2000). Авторът се позовава на данни, получени в експериментални ситуации, в които на пет-седемгодишни деца се предлага да направят избор между „хора“, „животни“ и „предмети“, които да нарисуват. Установява се, че в 50 – 60% от случаите изобразителната активност на децата се насочва към животните, а само 20 – 30% – към хората и неудошевените предмети. Констатира се, че в края на предучилищна възраст се наблюдава особено насочване на детето към природния свят – природата привлича с многообразието на обекти за опознаване и изучаване и практически неизброимите възможности за развитие на речта, които предлага.

Един от възловите моменти при изграждане на картината на света е формирането на представа за живата природа. Детето диференцира различни признаци и оперирайки с тях отнася един или друг обект към категорията „живо“. Резултати от проведени експерименти показват, че практически всички деца от предучилищна възраст се ориентират към движението. За три-петгодишните „живо“ е всичко, което се движи, в т.ч. и механичните играчки, а за пет-седемгодишните „живо“ е това, което се движи самостоятелно, което се явява субект на действие. Движението се свързва и със субектността на „живото“, която за децата е определящо качество на живата природа. Преобладаващата субектност

кореспондира с анимизма, като специфична характеристика на детското съзнание, обуславяща антропоморфичния характер на детското възприемане, размитата граница между „човешко” и „не-човешко”. Особеностите на субективното отношение към природата в предучилищна възраст в значителна степен се определят от особеностите на мисленето, типични за възрастта. Основна черта на познавателната дейност според Ж. Пиаже е егоцентризмът, който не позволява диференциране на „Аз-а” от обкръжаващия свят, субективното и обективното. Несформираността на познавателната сфера води до антропоморфизъм в отношението към природата. Доколкото в жизнения опит на детето причинно-следствените връзки между него и заобикалящите го хора предхождат всички останали, то напълно естествено е обяснението на всички причинно-следствени отношения в природата по аналогия с отношенията, съществуващи между хората. Този начин на осмисляне на света води до възприемане на различните природни обекти като субекти, способни да мислят, да чувстват, да желаят и е причина за неразличаване на границата между „човешко” и „не-човешко”. Доколкото детето включва всичко природно в сферата на „човешкото”, у него се формира „субектна нагласа” по отношение на природните обекти и то се отнася към тях като към субекти.

Друга характерна черта на детското мислене е артификализмът, т.е. представата, че всички обекти и явления от заобикалящия свят са създадени от човека за неговите собствени цели. Тази черта на мисленето обуславя прагматичният характер на детското отношение към природата: „А какво може да ми даде това?”, „Морето съществува, за да мога да се къпя в него.” и т.н. Артификализмът във възприемането на природата и вярата в неограниченото могъщество на възрастния обяснява детските молби към родителите да им подарят звездичка, река, да накарат славеят да пее отново, да прелети още веднъж и т.н. Доколкото всичко съществува, за да удовлетвори неговите потребности или тези на другите, възприемането на природата се реализира през призмата на прагматизма – „Езерото съществува, за да се изкъпя в него; слънцето грее, за да се пека; дъждът – за да образува локви, в които да шляпам и т.н.”. Следователно като цяло отношението към природата в предучилищна възраст има субектно-прагматичен характер. Педагогическата актуализация на характерния за детето от предучилищна възраст антропоморфизъм позволява формиране на партньорска позиция във взаимо-

действието с живите обекти като с равни и самоценни субекти. Същевременно особено педагогическо внимание заслужава преодоляването на прагматичните нагласи, обусловени от действието на детския артифицизъм. Тук корекционно значение имат познавателните игри, насочени към усъвършенстване на представите за „живо” и „неживо”.

Митичното световъзприемане е друга специфична черта на детското съзнание. В света на детето мит и реалност са органично свързани. Това определя възприемането на природния свят и света на хората като единно цяло, което формира своеобразна обобщеност на субективното отношение към природата. Магичното, свойствено за детското мислене, осигурява възможност за ефективно използване в процеса на педагогическо взаимодействие на различни елементи на ритуализация на екологичната дейност. Децата могат да си изберат природен тотем и да съберат информация за него, да си измислят „горско име”, „речно име” и пр., за да се идентифицират с природен обект и т.н.

В предучилищна възраст отношението към природния свят се проявява на първо място в познавателната сфера. При това, според В. А. Ясвин, е характерно разминаване между отношението към природата на детето и на възрастния (Ясвин, 2000). Например, ако първата реакция на учителя, виждайки пеперуда, е „Ах, колко е красива!” (т.е. проявява се перцептивно-афективният компонент), то първата реакция на детето е да я хване, за да я разгледа и докосне (т.е. проявява се когнитивният аспект). Следователно отношението към природата в предучилищна възраст може да бъде определено като субектно-познавателно.

Често познавателната активност на детето има изследователски характер. Развитието на перцептивно-афективния компонент на отношението към природата изисква определено равнище на формиране на познавателната и емоционалната сфера на личността, което се постига на по-късен етап. Неразвитостта на перцептивно-афективния компонент не означава ниско равнище на емоционалност. Именно поради това се приема, че отношението към природата на детето от предучилищна възраст носи емоционален характер, но то може да бъде емоционално по наситеност, но не и по насоченост. Същевременно стремежът към практическо взаимодействие с природни обекти носи не толкова активен, колкото реактивен характер. Освен това липсата на съответни умения за взаимодействие с природата не позволява реализиране на практическия компонент на отношението към нея.

Посоченото дава основание да се констатира, че практическият компонент на отношението към природата е също формиран на ниско равнище. За децата е характерно противоречие между декларирано и реално поведение сред природата. Това се обяснява с незначителната степен на развитие на поведенческия конструкт на отношението към природата. По този начин в предучилищна възраст преобладава когнитивният компонент на отношението. Следователно като цяло е характерен когнитивният субектно-прагматичен тип на субективно отношение към природата.

II. Изследователски аспекти на педагогическия модел за възпитаване на ценностно отношение към природата

1. Теоретико-експериментални параметри на изследването

1.1. Хипотеза, задачи и етапи на проучването

Съвременното общество по категоричен начин декларира потребност от екологично компетентни личности. Това изискване обаче е в противоречие с констатираната недостатъчна степен на формиране ценностно отношение към природата при пет-седемгодишните деца. Решаването на посоченото противоречие е проблем на изследването: проучване на психолого-педагогическите условия за формиране на ценностно отношение към природата в предучилищното детство, което е **цел** на разработката.

Обект на изследването е ценностното отношение на децата от предучилищна възраст към природата.

Предмет на изследването е процесът на формиране на ценностно отношение към природата при децата от предучилищна възраст със средствата на екологичното образование.

Хипотеза на изследването: формирането на ценностно отношение към природата в процеса на екологично образование на пет-седемгодишните деца ще бъде по-ефективно, ако:

- ценностното отношение към природата се разглежда като основна предпоставка за формиране на екологичната култура на личността;
- процесът на педагогическо взаимодействие „дете – природа“ бъде периодично актуализиран чрез обновяване на образователното съдържание и разработване и обосноваване на нетрадиционни форми и методи на екологично образование (системни наблюдения, екологични екскурзии-експедиции, игри с екологично съдържание, моделиране,

еколого-психологически тренинг, екологични приказки, уроци по доброта и мислене, игрови обучаващи ситуации и др.), обезпечаващи интегрален подход, поэтапно въвеждане на детето в света на връзките и отношенията в заобикалящата среда, единство на познание, преживяване и действие;

- реализира се приемственост и взаимовръзка с поэтапна педагогическа технология, обезпечаваща взаимодействието на педагогическите субекти;

- педагогът проявява ценностно отношение към природата;

- в предучилищните образователни институции се конструира педагогически целесъобразна екологически развиваща среда, позволяваща на децата самостоятелно да придобиват и прилагат в дейността си опит, свързан с ценностното отношение към природата;

- в образователното пространство на детската градина съдържанието на екологичното образование се насити с педагогически смисъл за единството на природата и обществото, за ценностите на природата и на тази основа у децата се формират интелектуални и практически умения в единство с развитие на мотивационната сфера, което позволява да се превърнат в субекти на екологична дейност в рамките на експерименталната програма.

Задачи на изследването:

1. Да се разкрийт методологическите основи за формиране на ценностно отношение към природата в процеса на предучилищно екологично образование.

2. Да се разгледат същностните педагогически характеристики на понятието „ценностно отношение към природата”.

3. Да се разработи и апробира система от форми и методи за възпитаване на ценностно отношение към природата в предучилищна възраст.

4. Да се проучат ценностните нагласи към природата и се установи степента на екологичната образованост и възпитаност на пет-седемгодишните деца.

5. Да се определят психолого-педагогическите условия за ефективно възпитаване на ценностно отношение към природата в предучилищното детство.

Методологическата основа на изследването изграждат философските теории за ценностите и ценностните ориентации на личността

(Г. П. Вижлецов, Л. Я. Зорина, М. С. Каган, Н. Д. Никандров, В. П. Тугаринов и др.); идеите за единство на природата, човека и обществото; съвременните теории, разкриващи особеностите на взаимодействието на природата и обществото (В. И. Вернадски, Е. В. Гирусов, Н. Н. Моисеев и др.); концептуалните положения в парадигмите за екологическото образование (А. Д. Андреева, С. Н. Глазачев, А. Н. Захлебни, И. Д. Зверев, М. М. Мамедов, А. Д. Урсул и др.); психологическите концепции за развитие на личността в дейността (Л. С. Виготски, А. Н. Леонтиев, С. Л. Рубинщайн); развитието на отношенията на личността (С. Л. Рубинщайн, Ф. Лазурский, В. Н. Мясищев); концепцията за изграждане на развиваща среда (Л. М. Кларина, В. А. Петровски, Л. А. Смивина, Л. П. Стрелкова).

Изследването е организирано и проведено в следните **етапи**:

Първи етап (2009 – 2010 г.) – реализира се теоретичен анализ на източници от психологическата, педагогическата и методическата литература, като се проучва съвременното състояние на проблемите, свързани с: педагогическата същност и измерения на понятието „ценностно отношение към природата”; типология на субективното отношение към природата и специфичните ѝ характеристики в предучилищното детство. Разработва се методиката на изследването и се провежда констатиращия етап.

Втори етап (2010 – 2011 г.) – апробира се система от форми и методи за възпитаване на ценностно отношение към природата в условията на педагогическо взаимодействие с три-седемгодишните деца и се уточняват изходните теоретични основи на изследването.

Трети етап (2011 – 2012г.) – анализират се и се обобщават материалите от проведената експериментална работа, обработват се емпиричните данни, формулират се изводи, оформя се разработката.

1.2. Методи и показатели на изследване

В изследването се прилагат следните методи:

1. Теоретично проучване. Чрез него се издирват, анализират и систематизират източници от психологическата, педагогическата и методическата литература по проблеми на предучилищното екологично образование с акцент върху: уточняване на педагогическите измерения на понятието „ценностно отношение към природата”; определяне на типологията на субективното отношение към природата и специфичните ѝ характеристики в предучилищното детство.

2. Дидактични тестове. Чрез тях се цели да се измерват резултатите на пет-седемгодишните деца от овладяването на знания, умения и отношения в образователно направление „Природен свят”. Уточнените критерии се проучват чрез диагностични задачи за отчитане на детските постижения въз основа на стимулен визуален материал, близък до всекидневния опит и свързан с темите на образователното направление „Природен свят” в книжката за детето, като се осигурява възможност за невербално и моделно решаване на посочените задачи, приближаващи се до познатите обучаващи игри за: класификация; откриване последователността в серии от картини; предметно-схематично моделиране; откриване на „излишна картинка” и др.

3. Интервю. Чрез него се цели да се проучи усвоеността на понятия за природни обекти и явления, като се прилага поляритетен метод за степенувано оценяване на детските отговори. Използва се индивидуален стандартизиран вариант.

4. Проективни методи. Чрез тях се цели да се изследва отношението на пет-седемгодишните деца към обекти от растителния и животинския свят.

5. Естествен психолого-педагогически експеримент, проведен в три етапа:

5.1. Констатиращ психолого-педагогически експеримент. В констатиращия етап на психолого-педагогическото изследване, който се проведе в началото на учебната 2010/2011, участваха 223 деца на пет-седемгодишна възраст от гр. В. Търново, гр. Килифарево, гр. Дебелец, гр. Лясковец, гр. Г. Оряховица и гр. Севлиево. През този етап се извърши установяване на изходното равнище на екологична възпитаност на децата от експерименталната и контролната група.

5.2. Формиращ психолого-педагогически експеримент. През втория етап на педагогическия експеримент, който се реализира през учебната 2010/2011 г., се апробира системата от форми и методи за взаимодействие на пет-седемгодишните деца със средата, насочена към възпитаване на ценностно отношение към природата. В него участваха 167 деца, разпределени в шест експериментални групи.

5.3. Контролен психолого-педагогически експеримент. През този етап на експерименталната работа, който се проведе в края на 2010/2011 учебна година, се извърши установяване и сравняване на

измененията в степента на формиране на екологичните представи, екологичното отношение към природата и културата на екологосъобразно поведение на пет-седемгодишните деца след прилагане на експерименталната обучаваща система.

6. Педагогическо наблюдение. Използва се за определяне на спецификата и степента на формиране на компонентите на екологичното съзнание на пет-седемгодишните деца (познавателно и емоционално отношение към природните обекти и явления; отговорност за опазването и съхраняването им; потребност от контакти с растения и животни; умения и навици за полагане на грижи за тях) чрез проучване на дейността и поведението му в условията на задължителни регламентирани и нерегламентирани форми на педагогическо взаимодействие.

2. Организационни параметри на изследването

2.1. Констатиращ етап на психолого-педагогическия експеримент

Констатиращият етап на психолого-педагогическия експеримент е насочен към установяване на изходното равнище на екологична възпитаност на децата от експерименталната и контролната група. Изследователските намерения тук са свързани с:

- диагностика на отношението на пет-седемгодишните деца към природни обекти в реални жизнени ситуации;
- диагностика на равнището на знанията на пет-седемгодишните деца за норми и правила на поведение сред природата.

Разработените критерии и равнища в предложения диагностичен инструментариум позволяват по-обективно и точно да се фиксира динамиката в екологичната възпитаност на всяко дете.

За решаване на посочените задачи се използват индивидуални беседи, проблемни ситуации, анализ на продукти на детската дейност, дидактични игри, наблюдение на педагогическия процес, анкети, изучаване на планове за реализиране на педагогическото взаимодействие, насочено към ориентиране в природната среда.

Разработената диагностика съдържа два основни етапа:

Първи етап – установяване на екологичната възпитаност на пет-седемгодишните деца чрез тяхното отношение към природни обекти в реални жизнени ситуации;

Втори етап – определяне на екологичната възпитаност и установяване на знанията на пет-седемгодишните деца за нормите и правилата

на поведение в природата чрез включване в процеса на педагогическо взаимодействие на методите обсъждане и пресъздаване на ситуации.

Първият етап включва диагностика за установяване на отношението на пет-седемгодишните деца към природните обекти. Целта е да се определи отношението на децата от контролната и експерименталната група към природни обекти в реални жизнени ситуации. В процеса на диагностика се използват наблюдения на децата в различни жизнени ситуации: преживявания, положителни и отрицателни емоции, отделни постъпки, последователно поведение и вербални прояви (чрез въпроси, съобщения, готовност за възприемане на поясненията на възрастните и четене на подходяща литература). Най-значимите прояви на отношението са поведенческите, тъй като съчетават практически действия или постъпки, изказвания и емоции. Такава палитра на отношенията може да се установи в условията на реални жизнени ситуации. Поради това методиката на диагностиката на отношението към природата следва да бъде доближена до реалния живот. Целесъобразно е тя да бъде изградена под формата на естествен експеримент – специално организирани ситуации в естествена среда, а също и под формата на диагностични наблюдения на реалното поведение на децата в продължение на определено време (от 5 до 8 седмици).

Диагностиката на екологичната възпитаност се реализира при използване на обекти и явления в природата, които са в непосредственото детско обкръжение, добре познати на децата, с които те са в продължителен контакт и които многократно са включват в различни по вид дейности. Използва се следната методика: наблюдава се поведението на децата по време на екскурзии, в природния кът, в двора и т.н. Всичко, което споделят децата се фиксира в протокол. Децата, които проявяват интерес към природни обекти, задават въпроси на учителя; изказват свои гледни точки. Анализът на фиксираните резултати показва, че детските действия често са провокирани от желание за извършване на добрина, оказване на помощ на учителя, удовлетворяване на интерес.

Диагностиката на детското поведение в двора и в зоокъта се реализира по време на трудова акция. Децата поливат разсад, събират семена, почистват паднали листа и др. В условията на разнообразна по вид дейност техните изказвания са свързани с наблюдаваните явления: „Листата летят”, „Дъждът вали”, „Слънцето свети”, „Дървото вече е голо” и др.

Изводът, който се налага на основата на наблюдениято е, че в двора децата рядко забелязват природни явления и ги отбелязват, като използват прости изречения. Причината за това е, че по време на разходки и екскурзии обикновено се провеждат игри за опознаване на природата, но по-рядко се реализират самостоятелни наблюдения. Подобен извод се налага и по отношение на обитателите в природния кът. Когато експериментаторът съобщава, че предстои да се нахранят птиците, първоначално откликват само две деца. На следващия ден призивът се повтаря, но не настойчиво. Вече отреагират 5 деца. Така последователно с всеки изминал ден броят на желаещите нараства. Моделът се прилага и по отношение на рибките и костенурките, като децата проявяват устойчив интерес към дейността и желание да разберат кога трябва отново да бъдат нахранени тези животни.

Често се провеждат наблюдения на времето. Ежедневно се чете художествена и достъпна научнопопулярна литература. На основата на прочетеното децата рисуват отделни моменти, а името на авторите записват с печатни букви.

Организира се ситуации за обобщаване на представите за картината на времето, в които се използват природният календар, илюстрациите, резултатите от екскурзиите и наблюденията.

За установяване на отношението на децата към природата се провежда освен продължително наблюдение и естествен експеримент, под формата на специално организирани ситуации – „Свърши храната”, която се състои от четири етапа, разчетени за сутрешния режим. Внимателно се наблюдават поведението на децата, записват се подробно техните реакции и прояви. Установява се, че отношението на децата към живите обекти е различно. То се определя от преобладаването на различни аспекти: познавателен, естетически, емоционален, хуманен, дейностен, нихилистично-негативен.

Познавателната насоченост на отношението се проявява в изразен интерес към природните обекти. Естетическата насоченост се изразява в съсредоточване на вниманието към външните сетивно възприемани признаци на обекта. Емоционалният аспект на отношението се изразява в проява на положителни емоции и чувства при общуването с живите организми. При хуманния аспект на отношението към природата са налице прояви на съчувствие, безпокойство за състоянието на живите

организми. Дейносттата насоченост се проявява в активност, действена готовност за оказване на помощ. Нихилистично-негативната насоченост на отношението се проявява в реализиране на негативни постъпки, в равнодушие към негативните прояви на другите или в тяхната емоционална и действена подкрепа.

Определянето на входното равнище и отчитането на измененията в степента на формиране на екологичните представи, екологичното отношение към природата и културата на екологосъобразно поведение на пет-седемгодишните деца се реализира по следната система от критерии и показатели:

Таблица № 1. Критерии и показатели за проучване на степента на формиране на екологична култура при ориентиране на пет-седемгодишните деца в природния свят

Критерии	Показатели
Степен на формиране на екологични представи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Описание на природни обекти 2. Сравняване на растения и животни по нагледно представени и съществени признаци 3. Разбиране на връзки и взаимодействия в природата 4. Обяснение на причинни връзки 5. Обобщения и самостоятелни изводи за природни процеси и явления в конкретна среда при изиявяване на връзки и зависимости 6. Конкретни и обобщени представи за представители на „живото” 7. Анализ на процеси и ситуации в природата
Степен на формиране на екологично отношение към природата	<ol style="list-style-type: none"> 1. Умение за проява на интерес и предпочитание към растения и животни 2. Умение за съсредоточване на вниманието към външните сетивно възприемани признаци на природни обекти 3. Умение за проява на съчувствие към попаднали в беда растения и животни 4. Умение за споделяне на радост от установен контакт с природата
Степен на формиране на екологосъобразно поведение	<ol style="list-style-type: none"> 1. Умение за проявява в активност и действена готовност за полагане на грижи към обекти от растителния и животинския свят 2. Умение за спазване на правила и норми за екологосъобразна дейност сред природата 3. Умение за оказване на адекватна помощ на растения и животни 4. Умение за оценка на собственото и на другите поведение сред природата съобразно общоприети норми за екологосъобразност

За изследване на доминиращите нагласи в отношението към природата се използва вербална асоциативна методика „ЕЗОП” (по В. А. Ясвин). Тя се състои от 12 компонента (айтеми). Всеки от тях съдържа стимулна дума и пет думи за асоциации, които са подбрани като характерни, но „невънни” и се приемат за възникващи у хората с ярко изразена доминираща съответна нагласа.

Провежда се устно. На детето се предлага стимулната дума и се поставя задача да избере една от петте следващи, която според него

„най-много ѝ съответства”. Думите се дават с високо темпо, без да се оставя време за обмисляне на варианти. Акцентираща се върху необходимостта да се посочи първият, който му е „дошъл наум”. Именно той характеризира доминиращата екологична нагласа.

Диференцират се четири типа нагласи: личността възприема природата като обект на красивото („естетическа”); като обект на изучаване и получаване на знания („когнитивна”); като обект на опазване („етична”) и като обект на полза („прагматична”). ЕЗОП означава „емоции”, „знания”, „опазване”, „полза”.

Броят избори от определен тип се представя като процентно отношение от максимално възможните, а след това се определя съответен ранг – 1, 2, 3 и 4. Типът нагласа, получил най-голям брой относителен дял (първи ранг) се разглежда като водещ за личността.

2.2. Формиращ етап на психолого-педагогическия експеримент

През формиращия етап на психолого-педагогическия експеримент се реализира концептуален модел за ориентиране на пет-седемгодишните деца в природния свят, съобразно авторска система по тематично съдържание (Конакчиева, 2004; 2005). На основата на данните от констатираното проучване се конструира система от педагогически ситуации, насочени към възпитаване на ценностно отношение към природата в процеса на взаимодействие на пет-седемгодишните деца със средата. В сериите педагогически форми се включват оригинални дидактически материали и средства и се прилага методика за организиране на вариативна система за съчетаване на традиционни и интерактивни методи за взаимодействие „дете – среда”.

Важен ориентир при разработване на педагогическия модел за организиране на екологичното образование в предучилищното детство е разбирането, че отношението към природата е компонент на екологичното съзнание на личността, който определя характера на целите на взаимодействие с природния свят, мотивите и готовността за избор на поведенчески стратегии. Именно то стимулира постъпки от гледна точка на тяхната екологична целесъобразност и в значителна степен влияе върху формирането на субектния характер на възприемане на природните обекти, който е в основата на възпитаването на субективно хуманно-етично отношение към природата. Постигането му като цел на педаго-

гическия модел за екологично образование в предучилищна възраст се свързва с решаване на следните основни задачи:

1. Взаимодействие с обекти от растителния и животинския свят в условията на заобикалящата среда при отчитане на основополагащи етични норми и правила.

2. Възприемане на природните обекти като референтни лица, имащи свои възгледи, оценки, отношение към себе си, към природата и към другите хора.

3. Формиране на партньорска позиция във взаимодействието с природните обекти в условията на общуване и съвместна дейност при стимулиране на преживявания в реални жизнени ситуации.

Един от водещите акценти на педагогическата дейност, насочена към възпитаване на субективно отношение към природата в детството във формиращ план, е разширяване на неговия обхват. За педагогическата практика това означава постигане на такава организация на взаимодействието „дете – природа”, която гарантира включване на възможно повече природни обекти от близката среда в субективното пространство на отношенията на детската личност към природния свят. Важно тук е не толкова формирането на понятия за много на брой растения и животни, нито пък овладяването на умения за описване на техните признаци, а по-скоро се акцентира върху това природните обекти да бъдат оценени от детето като личностно значими и провокиращи емоционален отклик. Колкото повече личностно значими обекти бъдат включени в субективното пространство на детето, толкова по-високо е равнището на обхват на отношението към природата. В тази връзка в процеса на педагогическото взаимодействие се използват техники за разширяване на индивидуалното екологично пространство, т.е. пространството, което е личностно значимо за детето, и за което то се чувства персонално отговорно. Акцентира се върху създаване на условия за насочване и обогатяване на възможностите за проява на отношение към природния свят както в афективен, така и в когнитивен и в практически план. Как това се реализира в педагого-приложен план чрез формиращия модел?

Повишаването на интензивността на отношението към природата в сферата на чувствата се постига чрез системно, целенасочено и последователно ориентиране на педагогическото взаимодействие „дете – природа” към възприемане и оценяване на естетическата неповторимост

и изразителност на природния свят в неговото единство и многообразие чрез актуализация на комплекса от естествени (визуални, аудиални, тактилни, обонятелно-вкусови, поведенчески) и социални (с естетически и етичен характер) стимули в процеса на възприемане на природните обекти. Целесъобразни тук са техники, насочени към формиране и усъвършенстване на способността за емоционално и действено откликване при среща с природните обекти – чувства, оценки, асоциации, творчески сравнения, трансформиране на обективни признаци на възприемания образ в „необичайни” и „нестандартни” характеристики и пресъздаването им в творческа дейност (изобразителна, музикална, литературна, пластична и т.н.).

Развитието на познавателния компонент на отношението към природата се реализира чрез осигуряване на стратегии за разглеждане, наблюдаване и обследване на природни обекти, стимулиращи към самостоятелни „открития” на сведения за „тайните на природата”. Придобитият по този начин опит се отличава с трайност и висока степен на разбиране, тъй като се основава на нагледно-действен тип ориентировка при умело съчетаване и допълване от нагледно-образното и логическото мислене. В нравствено-мотивационен план се постига утвърждаване на „Аз-а” и увереност в собствените познавателни възможности. Самостоятелното прилагане на посочените стратегии при взаимодействието „дете – природа” е съпроводено с необикновена емоционалност, която по особен начин се вплита в дейността. Позитивните емоции, породени от направените силно личностно значими „открития”, стимулират последваща познавателна активност на детето и провокират детския интерес към природния свят. В този процес учителят е фасилитатор. От позицията на тази роля педагогът консултира търсенето на екологична информация, помага при представяне на научно-популярни материали, достъпни и интересни за детето от предучилищна възраст, организира и посредничи при срещи със специалисти в областта на екологията. Развитието на практическия компонент на отношението към природата се постига чрез включване на педагогически техники, насочени към възпитаване на чувствителност към поведенческите прояви на природните обекти и стимулиращи желание за непрагматично практическо, т.е. субект-субектно, партньорско взаимодействие с тях. Този модел на педагого-приложно реализиране на задачите на екологичното образование намира естествено логическо продължение и при формиране

нето на поведенческия компонент на отношението към природата. Тук се включват техники, насочени към стимулиране на прояви на чувствителност към ситуациите, в които природните обекти се нуждаят от активната помощ на човека. Вариативното им прилагане отчита като постижение в субективен план готовност за преодоляване на неблагоприятни и трудни условия на средата при реализиране на природоопазваща дейност, чиято екологическа целесъобразност се обезпечават от координацията на отношението на личността към природния свят и системата от адекватни екологични представи.

Овластяването на стратегии за осмисляне и съхраняване на „живото“ като ценност е друг важен акцент на модела за педагогическо взаимодействие „дете – природа“, чиято значимост се определя от възможността за усъвършенстване на саморегулацията в средата и подготвянето на умения за рефлексивно анализиране, които са съществено условие за волева корекция на собственото екологично поведение. В тази връзка е важно още в детството да се постави началото на целенасоченото формиране на осъзнатост на отношението на личността към природния свят. Това е процес, който се реализира във времето и изисква планомерност, системност, постоянство и последователност на педагогическото взаимодействие при гарантиране на непрекъснатост на образованието в областта на околната среда. Осигуряването на тези условия чрез педагогическата моделна система е важно и във връзка с формирането на устойчивост на отношението към природата. Тук е целесъобразно планирането на разнообразна екологическа активност, ориентирана не само към възрастовите особености на децата от предучилищна възраст, но и отчитаща цикличността в природния свят и „естествения природен календар“. През есента това може да бъде събиране на плодове и семена за храна на зимуващите птици, изработване на хранилки и т.н., през зимата – хранене на птици и животни в двора на детската градина, ориентиране в следите им, оставени в снега, през пролетта – посяване на семена, през лятото – наблюдения в света на растенията и животните. Същевременно ефективни са педагогически техники, свързани с презентиране на образите на природните обекти, формирани у децата (в рисунки, в приложения, в пана, стихотворения и т.н) и насочени към овладяване на разнообразни начини за взаимодействие с природата, отчитащи специфичните потребности на конкретните природни обекти. Натрупването

на практически опит за бъдеща природоопазваща дейност се постига чрез организиране на практическа дейност по защита, охрана и възстановяване на околната среда и системно включване на детското експериментирание и моделирането на екологични процеси. Интересна форма са и екологичните проекти, в които децата се включват с желание.

Екологичното поведение и дейност са тясно свързани с развитие на сетивно-емоционалната сфера на личността и изискват изпробване и затвърдяване в практиката. Поради това важен акцент във формиращ план е осигуряването на разнообразни възможности на децата за разпознаване на природните обекти, за определяне на връзките между тях, за фиксиране и оформяне на резултатите от наблюдения, за проучване и оценяване на дейността на човека. Значима тук е доминиращата мотивация на детето при включването му в желана и предпочитана дейност. Отчитайки този маркер, учителят дискретно стимулира прояви на положително емоционално-оценъчно отношение към основните средства за жизнена дейност в природата, което е предпоставка за оформяне на ценностна ориентация (възприемане на себе си като част от природата, на взаимовръзката на човека с нея, на самоценността и многообразието на нейното значение, на ценността на общуването с нея), в която отношението към природния свят органично се вплита в системата на отношения на личността, заемайки своето достойно място. Тук важен и личният пример и еталоните, които децата възприемат ежедневно. Поради това чрез вариативната система от форми и методи, включени в апробиращия педагогически модел, се акцентира върху:

- демонстриране от педагога на образци на взаимодействие „човек – природа”, в които се реализира екологичен подход към „живото” и хуманно отношение към него;

- възприемане на модели за общуване с природни обекти, обезпечаващи заинтересовано, емоционално обогатено практическо взаимодействие с тях;

- поетапно овладяване на начини за проява на грижи за растения и животни, изградени при отчитане на потребностите на живия организъм;

- изпробване на собствените възможности за проява на отношение към природни обекти и апробиране на варианти за изразяването му в реални жизнени ситуации, изискващи отзивчивост към природния свят (наблюдателност, любопитство, любознателност) и устойчива готовност за защита, опазване и съхраняване на природата.

В педагогическата практика често допускана грешка е класифицирането на природните обекти на „полezni“ и „вредни“. Подобно етикетирание е неправомерно от гледна точка на съвременното екологично възпитание, тъй като резултатът от него е вменяване на негативно отношение към хищните животни и отровните растения. Съобразно биоцентричната парадигма моделната система за педагогическо взаимодействие „дете – природа“ следва да гарантира предпоставки за формиране на разбиране, че природата е „общ дом“ за всички живи организми и затова всяка форма на живот трябва да бъде ценена и уважавана. В този аспект е важно усилията на педагога да бъдат насочени към възпитаване на положително отношение не само към отделни „симпатични“ природни обекти, но и към природния свят като цяло. Във формиращия етап това се постигна чрез обогатяване и усъвършенстване на екологичните представи и разширяване на обхвата на субективното отношение към природата в детството. Ефективността на педагогическото взаимодействие „дете – природа“ се повишава и на основата на своевременно откриване на „отхвърлените“ природни обекти. Резултатите от подобно проучване са ориентир при избора на целесъобразни корекционни техники с оглед постигане на съгласуваност и хармоничност на субективните отношения на личността към различните живи организми. Тук се реализират педагогически ситуации, в които децата се учат да отстояват своите екологични убеждения, макар и формирани на първоначална етапност, и изпробват варианти за прояви на отговорно отношение към природата. Педагогическата ценност на такива форми се свързва с възможността за подготвяне на разбиране на глобалното значение на екологичните проблеми и осъзнаване на значимостта на личния принос за решаването им, които в единство предпоставят съзнателното коригиране на собственото отношение към природния свят в съответствие със своите представи за екологична целесъобразност.

Във връзка с анализирания в разработката проблем внимание заслужава фактът, че в практиката често се пренебрегват естетическото, духовното усвояване на природния свят, както и технологиите на взаимодействие с отделните природни обекти за сметка на преобладаващо актуализиране на проявата на отношение към природата главно в познавателната сфера. Чрез традиционно използваните екологични игри и занимания се реализира обогатяване на детския опит предимно в когни-

тивен план. Преодоляването на подобна тенденция изисква формирането на високо равнище на когерентност (съгласуваност) на отношението към природния свят. В експериментален план това се постига чрез комплексно актуализиране на познавателна активност, афективни и практически прояви в условията на вариативната моделна система от различни по вид педагогически ситуации (Конакчиева, 2004; 2005; 2006).

2.3. Контролен етап на психолого-педагогическия експеримент

През контролния етап на педагогическия експеримент се реализира проучване на степента на изменение на ценностното отношение на пет-седемгодишните деца към природата. Прилагат се същите диагностични процедури и системи от критерии и показатели, използвани в констативния етап на педагогическия експеримент. Съпоставят се входните и изходните данни между експерименталните и контролните групи. На основание на получените резултати и при логическото им съпоставяне, сравняване и съотнасяне се установяват постиженията на децата и различието между тях. По този начин се разкриват развиващите функции на педагогическия модел по посока възпитаване на ценностно отношение към природата и се формулират изводи и препоръки.

III. Анализ на резултатите от изследването

1. Анализ на резултатите от констативния етап на педагогическия експеримент

Данните от реализираните диагностични процедури с пет-седемгодишните деца за проучване на степента на формиране на екологична култура в констативния етап на педагогическия експеримент показват, че не се наблюдават съществени различия между двете обединени групи (фиг. № 1, 2 и 3). На базата на качествения анализ на резултатите от входното измерване се установява, че:

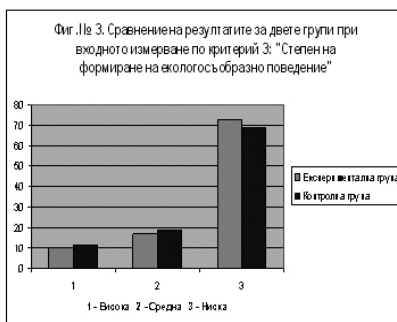
1. Включените в експеримента деца демонстрират преобладаващо ниска степен на формиране на екологични представи – 73% от контингента в експерименталната група (ЕГ) и 74% от съставляващите контролната група (КГ). Средна степен по първия критерий е установена само при 15% от децата в ЕГ и 12% от КГ, а висока степен се регистрира едва при 12% от ЕГ и при 14% от КГ.

2. Преобладава относителният дял на участващите в експеримента деца, които демонстрират ниска степен на формиране на екологично

отношение към природата – 72% при ЕГ и 68% при КГ. По този критерий средна степен покриват само 19% от ЕГ и 21% от КГ, а висока степен се отчита едва при 9% от ЕГ и 11% от КГ.

3. Значителен превес има ниската степен на формиране на екологосъобразно поведение – 73% при ЕГ и 69% при КГ. По този критерий средна степен демонстрират 17% от децата, включени в ЕГ и 19% от съставляващите КГ, а висока степен се констатира само при 10% от ЕГ и 12% от КГ.

Следователно сравнителният анализ на резултатите от констатираното проучване на степента на формиране на екологична култура при пет-седемгодишните деца показва, че не се наблюдават значими различия по отношение на постиженията в двете обединени групи, като незначим превес по посока регистрирани резултати, удовлетворяващи средната и високата степен на трите критерия, се отчита при включения в КГ контингент.

Сравняването на резултатите за двете обединени групи при входното проучване на доминиращите нагласи в отношението към природата (фиг. № 4) показва, че липсват значими различия в отделните категории. Преобладават прагматичните нагласи – при 45% от ЕГ и 48% от КГ. При 26% от децата, включени в ЕГ, и 24% от съставляващите КГ водещи са когнитивните нагласи. Само 17% от ЕГ и 13% от КГ демонстрират естетически нагласи, а етичните нагласи са водещи едва при 12% от ЕГ и при 15% от КГ. С тези данни кореспондират и резултатите, представени във фиг. № 5. Видно е, че при 38% от ЕГ и 36% от КГ се наблюдава nihilистично-негативна насоченост на отношението към природата. Тези деца показват ниска степен на развитие на представите за живите организми. Познавателният аспект е доминиращ при 24% от ЕГ и 22% от КГ. При това много често този тип отношение се съчетава с емоционалния и действияния аспект. Естетическата насоченост е доминираща при 12% от ЕГ и 13% от КГ, а емоционалната преобладава при 15% от ЕГ и 16% от КГ. Най-ниски стойности се отчитат за хуманната и дейностната насоченост, които преобладават съответно при 6% от децата в ЕГ и 7% от КГ и при 5% от контингента на ЕГ и 6% от КГ.

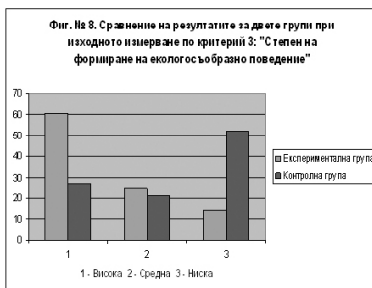
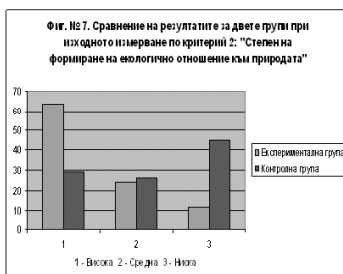
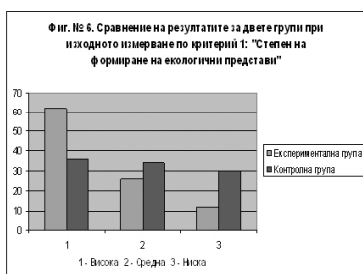

Следователно може да се обобщи, че на входа не се наблюдават значими различия между двете обединени групи и при проучване на доминиращите нагласи и аспекти на отношението към природата.

2. Анализ на резултатите от контролния етап на педагогическия експеримент

Проучването на степента на формиране на екологична култура се извърши повторно след прилагане на педагогическата моделна система от форми и методи за ориентиране в природния свят по тематично

разпределение за пет-седемгодишните деца (Конакчиева, 2004; 2005). Анализът на данните, представени във фиг. № 6, 7 и 8, показва промените в качествените характеристики на детските постижения в контролния етап на експеримента. Ясно проличава при сравнение на резултатите от входното и изходното проучване, че в обединената експериментална група има съществено изменение в степента на формиране на екологичните представи. В подкрепа на това твърдение е величината на относителния дял на децата, които демонстрират висока степен по този критерий (фиг. № 6) – 62% от ЕГ и 36% от КГ. Същевременно регистрираните резултати показват, че средна степен покриват 26% от ЕГ и 34% от КГ, а ниска степен е отчетена при 12% от ЕГ и 30% от КГ. Картината на детските постижения по втория критерий в контролния етап на експеримента (фиг. № 7) показва, че висока степен на формиране на екологично отношение към природата демонстрират 64% от децата, включени в ЕГ, и 29% от съставляващите КГ. При 24% от ЕГ и 26% от КГ се регистрира средна, а при 12% от ЕГ и 45% от КГ – ниска степен по посочения критерий. Съществено е и изменението в степента на формиране на екологосъобразно поведение (фиг. № 8) – висока степен е отчетена при 61% от ЕГ и 27% от КГ, средна степен покриват 25% от ЕГ и 21% от КГ, а ниска степен се регистрира при 14% от ЕГ и 52% от КГ.

Следователно чрез проведените в контролния етап диагностични процедури се установи, че прилагането на експерименталния модел от форми и методи за взаимодействие „дете – природа” влияе положително върху динамиката на екологичната образованост и възпитаност на пет-седемгодишните деца. Достигнатата висока степен на формиране на екологични представи и отношение към природата и на екологосъобразно поведение е следствие от реализираната вариативна система от различни по вид педагогически ситуации, включени в апробирания модел. В контролните групи също се отчита изменение, но то е резултат от естествения ход на традиционното педагогическо взаимодействие, насочено към опознаване на природната среда. Посоченото дава основание да се обобщи, че процесът на възпитаване на екологична култура е в пряка зависимост от прилагането на авторската педагогическа система по тематично съдържание за пет-седемгодишните деца.

Качественият анализ на резултатите от проучването на доминиращите нагласи в отношението към природата след прилагане на вариативната система от форми и методи позволява да се установят измененията в контролния етап на експеримента (фиг. № 9). Прави впечатление, че при сравнение на резултатите от входното и изходното измерване се отчитат различия в отделните категории. При децата от обединената ЕГ преобладават когнитивните нагласи – 34%. Тук значими промени има по отношение нарастване на относителния дял на проявяващите етични нагласи – от 12% при входно измерване при изходното се отчитат вече 25%. Тази промяна е за сметка на намалелия относителен дял на демонстриращите прагматични нагласи – 22% при изходно измерване при 45% на входно. Разликата е несъществена при естетическите нагласи – от 17% при входно измерване при изходното относителният дял на проявяващите този тип нагласа е 19%. Картината при обединената контролна група в контролния етап не се променя съществено – продължава да преобладава прагматичният тип нагласа – 39%, следвана от когнитивният тип – 26%. Измененията в другите два типа нагласи са както следва: относителният дял на демонстриращите естетически нагласи се повишава с 5% (13% при входно измерване, 18% при изходно), а по отношение на етичните нагласи повишаването е с 2% (15% на входа, 17% на изхода). Тези констатации се подкрепят и от резултатите, представени във фиг. № 10. Данните при изходното проучване по

категоричен начин показват, че в обединената експериментална група съществено се променят доминиращите нагласи – преобладават тези с познавателна насоченост (32%), следвани от демонстриращите емоционална (17%) и естетическа (17%). Значим прираст се отчита при хуманната и дейността насоченост. Тук относителният дял на проявяващите първият тип нараства с 10% (6% на входа при 16% на изхода), а демонстриращите вторият тип се увеличават с 9% (5% на входа при 14% на изхода). Съществено е намалял относителният дял на проявяващите нихилистично-негативна насоченост на отношението към природата – 4% на изхода при 38% на входа. Резултатите от констативния етап показват, че при обединената контролна група не се откриват качествени изменения в разпределението на контингента в отделните категории. Продължава да преобладава, макар и занижен с 12%, нихилистично-негативният аспект – 24% при изхода, който разделя водещата позиция с познавателния аспект (24%). Следват последователно емоционалният – 17%, естетическият – 16%, хуманният – 10% и дейностният аспект – 9%, т.е. в контролната група липсва съществено изменение в начина на разпределение на децата съобразно доминиращите аспекти в отношението към природата.

Следователно чрез проведените в контролния етап диагностични процедури се установи, че прилагането на експерименталния модел от форми и методи за взаимодействие „дете – природа“ влияе положително върху динамиката на когнитивните и етичните нагласи към природата и върху изменението на хуманно-дейностната и познавателната насоченост на отношението към природния свят.

Заклучение

Проведеното изследване потвърждава хипотезата и позволява формулиране на следните **изводи и препоръки**:

1. Възпитаването на ценностно отношение към природата в предучилищното детство е възможно в условията на целенасочено педагогическо взаимодействие „дете – среда” при водещите функции на образователно направление „Природен свят”. Екологичната възпитаност на децата от предучилищна възраст е резултат от овладяване в хода на екологичното възпитание на достъпно съдържание на ценностите на екологичната култура и се изразява в хуманно-ценностно отношение към природата.

2. Изследването доказва целесъобразността на използване на работните педагогически условия за ефективно формиране на екологична възпитаност при ориентиране на децата от предучилищна възраст в природния свят.

Първо условие се явява разработването на програмна система, включваща достъпно за децата съдържание на екологичната култура, насочено към взаимносвързано развитие на всички компоненти, съставляващи структурата на екологичната възпитаност. Експериментът потвърждава ефективността на съдържанието за екологично образование, структурирано на основата на естествено-научни и психолого-педагогически идеи, и включващо достъпни за детето екологични представи, умения за реализиране на разнообразна дейност в природата, опит за хуманно отношение към нея, и неговото систематизиране при отчитане на динамиката на развитие на компонентите на екологичната възпитаност на децата и връзките между тях.

Първоначално подрастващите овладяват емоционално привлекателно съдържание: знания за конкретни животни и растения като живи същества, за ценността на „живото”; умения за различни видове дейност в природата, позволяващи натрупване на сетивно-практически опит за взаимодействие с нея; емоционално-практически опит за отношение към „живото” и възпитаване на основите на екологичната възпитаност. С оглед постигането на значими ефекти се усложнява овладяването съдържание, като се надграждат представите за „живото”, разкриват се връзките на неговото приспособяване към средата. Акцентира се върху осмисляне на многообразието на ценността на природата. Постепенно се

въвежда практическа дейност, свързана с грижи за растения и животни, която позволява на децата да овладеят по-сложни дейностни форми за проява на хуманно-ценностно отношение към природата. В широките образователни процеси се цели постигане на единство на:

- когнитивно-емоционално стимулиране по посока: овладяване на представи за животните и растенията като елементи на екосистемата и връзките в съобществата; обобщаване на знанията за „живото”, за ценностите на природата и нормите на екологосъобразно поведение в нея;

- дейностно-практическо стимулиране чрез прилагане на натрупания опит в разнообразна дейност в природата, обезпечаващо осъзнаване на значението и същността на хуманното отношение към природата, на възможностите за проявата му към широк кръг природни обекти.

Наблюденията на процеса на овладяване на образователното съдържание с екологична насоченост в условията на различни по вид педагогически ситуации, а също и контролните срезове позволяват да се формулира извода, че то е достъпно за децата на пет-седемгодишна възраст.

Второ условие за формиране на екологична възпитаност в предучилищното детство е прилагането на поетапна педагогическа технология, обезпечаваща взаимосвързано усвояване от децата на екологични представи, умения за реализиране на дейност в природата, опит за ценностно отношение към нея и постепенно увеличаване на проявите на екологична възпитаност. Изследването показва ефективността на поетапното изграждане на педагогическия процес, насочен към формиране на екологична възпитаност. На първия етап се реализира първоначално натрупване на емоционално-ценностен хуманен опит за взаимодействие с природата при активната обучаваща роля на възрастния. Постигането на целите на етапа се обезпечава при следните педагогически условия:

- усвояване на съдържанието на екологичната програма, чиято специфика е конкретността на знанията за особеностите на животните и растенията като живи същества, за начините на взаимодействие с тях и за самооценката на „живото”;

- преобладаване в процеса на взаимодействие на обучаващия компонент, обезпечаващ единство на овладяването на екологични знания, умения за взаимодействие с природата и положителни емоционални преживявания;

- демонстрирането от учителя на хуманно-ценностно отношение към природата и природните обекти, зарежда емоционално детето;
- създаване в образователната среда, на условия за емоционално-наситено общуване на детето с животни и растения, развитие на интерес към тях, натрупване на първоначален хуманно-ценностен опит за отношение към природата.

В резултат от работата на първия етап се обезпечава формиране на емоционално-ценностните основи на екологичната възпитаност на децата: интерес към животни и растения, емоционална отивчивост към прояви на живот, поведение и състояние, добронамереност към тях, желание за реализиране на позитивно взаимодействие с природни обекти при отчитане на някои техни особености като живи същества.

Работата на втория етап е насочена към обогатяване на емоционално-ценностния хуманен опит за взаимодействие с природни обекти. Педагогическите условия за постигане на целите на етапа са свързани с:

- овладяване на образователно съдържание, надграждащо разбирането за същността на „живото“ чрез включване на обобщени представи за: приспособленията на животните и растенията от различни еколого-систематични групи към условията на средата; изменения в приспособленията през сезоните, в процеса на растеж и развитие; разнообразните ценности на природата. На тази основа се разширява диапазонът на детските прояви на екологорегулирано отношение към природни обекти;

- преобладаване в процеса на педагогическо взаимодействие на съвместна екологически насочена дейност, която позволява на детето да приложи първоначалния си ценностен опит за взаимодействие с природата, да преживее отношението към живите обекти не само емоционално, но и дейностно;

- позицията на педагога като партньор в дейността, стимулиращ хуманни прояви и провокиращ потребност от постигане на положителни резултати;

- създаване в средата на условия за практикуване на различни видове дейност с познати живи обекти, обезпечаване на възможности за постигане на положителен, значим за „живото“ ефект.

На този етап се обезпечава формиране на базовите, съдържателно-дейностни основи на екологичната възпитаност на децата. Емоционалната отзивчивост се трансформира в хуманно-ценностно отношение

към природата, проявяващо се в единството на хуманни мотиви, екологични представи и умения за екологически целесъобразно взаимодействие с животни и растения.

На третия етап се реализира широко приложение от детето на емоционално-ценностния хуманен опит за отношение към природата в самостоятелна, иновативна екологически насочена дейност в природата. Педагогическите условия за реализиране на целите на този етап са:

- овладяване на образователно съдържанието, в което се разкриват взаимовръзките на живите същества в екосистемата и се обобщават представите за „живото”, за ценностите на природата, за нормите на отношение към нея. На този основа се предполага формиране на екологически целесъобразно поведение в природата и изграждане на хуманни взаимоотношения с живите обекти от непосредственото обкръжение;

- преобладаване в процеса на педагогическо взаимодействие на самостоятелна екологически насочена дейност на детето;

- позиция на учителя като създаващ условия за развитие на детската самостоятелност, наблюдател, съветник;

- обогатяване на екологически развиващата среда, създаване в нея на условия за самостоятелно прилагане от детето на натрупания опит, за получаване на нови знания, за удовлетворяване на познавателния интерес, за прояви на екологична възпитаност.

Изследването показва, че прилагането на посочената последователност на работа обезпечава постепенно усъвършенстване на екологичната възпитаност на детето, която се изразява в проява на по-голяма осъзнатост на поведението, свързана с познаването на разнообразната същност на „живото”, на самостоятелност и свобода в различните видове екологична дейност, в засилване на хуманните позиции, в повишаване на активността, инициативността и отговорността при взаимодействие с живите същества.

Третото условие за формиране на екологична възпитаност в предучилищното детство е еколого-педагогическата готовност на учителя за работа, разбирана като интегрално свойство, включващо: наличие на екологична култура; разбиране на същността и особеностите на екологичното образование на децата; владение на комплекс от педагогически умения за ефективно конструиране от хуманни позиции на педагогическото взаимодействие, насочено към формиране на екологична възпита-

ност у децата и развитие на ценностно отношение към природата. Изследването потвърждава зависимостта между равнището на екологична възпитаност на детето от равнището на екологичната култура и педагогическата квалификация на учителя. В хода на експерименталната работа е установено, че формирането на хуманно-ценностно отношение към природата в предучилищното детство е възможно в условията личностно-ориентирано, развиващо педагогическо взаимодействие.

Четвъртото условие за формиране на екологична възпитаност е организирането на екологоразвиваща среда, обезпечаваща непрекъснато общуване на детето с природата, разнообразна дейност с природни обекти, натрупване и прилагане на хуманно-ценностно отношение към тях.

Анализът на данните от проведеното изследване позволява да се твърди, че позитивната динамика в развитието на екологичната възпитаност на пет-седемгодишните деца е резултат от създаване на посочените педагогически условия. Потвърждава се, че именно те гарантират съществено изменение в характера на отношението на детето към природата, което се изразява в проява на хуманно-етично мотивирано, осъзнато, активно, устойчиво и самостоятелно отношение към живите същества.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Ашиков, В. И., С. Г. Ашикова.* Семецветик: Програма и руководство по културно-екологическому воспитанию и развитию детей дошкольного возраста. М., Пед. О-во, 1998.
2. *Вересов, Н. Н.* Основы гуманитарного подхода к экологическому воспитанию старших дошкольников. – Дошкольное воспитание, 1993, № 7.
3. *Глазачев, С. Н., Л. И. Грехова, Н. Н. Сотникова.* Экологическое образование в опыте работы дошкольных учреждений. Москва, Ставрополь, 1999.
4. *Дежникова, Н. С., И. В. Цветкова.* Экология и культура. Методика воспитания младших школьников. М., 1995.
5. *Дежникова, Н. С., Л. Ю. Иванова и др.* Воспитание экологической культуры у детей и подростков: Учебное пособие. М., Пед. Общество России, 2000.
6. *Дерябо, С. Д.* Экологическая психология: диагностика экологического сознания. М., Московский психолого-социальный институт, 1999.

7. *Дерябо, С. Д., В. А. Ясвин.* Экологическая педагогика и психология. Ростов-н/Д, Феникс, 1996.

8. *Экологическое образование: концепции и технологии:* Сб. науч. тр. под ред. С. Н. Глазачева. Волгоград, Перемена, 1996.

9. *Николаева, С. Н.* Методика экологического воспитания дошкольников. М., Академия, 1999.

10. *Конакчиева, П.* Моливко. От земята до небето. Учебна книжка по образователно направление „Природен свят” за подготвителна група на детската градина. Велико Търново, Слово, 2004.

11. *Конакчиева, П.* Методически насоки за реализиране на образователното направление „Природен свят”. – В: Моливко. Дидактична система за подготвителна група в детската градина (6–7 г.). Под ред. Д. Гълъбова. Велико Търново, Слово, 2004.

12. *Конакчиева, П.* Моливко. От земята до небето (5–6 години). Помагало за предучилищно възпитание и подготовка на пет-шестгодишни деца. Образователно направление „Природен свят”. Велико Търново, Слово, 2005.

13. *Конакчиева, П.* Методически насоки за реализиране на образователното направление „Природен свят”. – В: Книга за учителя за предучилищна възпитание и подготовка на 5–6-годишни деца. Моливко. Под ред. Д. Гълъбова. Велико Търново, Слово, 2005.

14. *Конакчиева, П.* Моливко. От земята до небето (4–5 години). Помагало за предучилищно възпитание и подготовка на четири-петгодишни деца. Образователно направление „Природен свят”. Велико Търново, Слово, 2005.

15. *Конакчиева, П.* Методически насоки за реализиране на образователното направление „Природен свят”. В: Книга за учителя за предучилищна възпитание и подготовка на 4–5-годишни деца. Моливко. Под ред. Д. Гълъбова. Велико Търново, Слово, 2005.

16. *Конакчиева, П.* Моливко. От земята до небето (3–4 години). Помагало за предучилищно възпитание и подготовка на три-четиригодишни деца. Образователно направление „Природен свят”. Велико Търново, Слово, 2006.

17. *Конакчиева, П.* Методически насоки за реализиране на образователното направление „Природен свят”. – В: Книга за учителя за предучилищна възпитание и подготовка на 3–4-годишни деца. Моливко. Под ред. Д. Гълъбова. Велико Търново, Слово, 2006.

18. *Ръжова, Н.* Экологизация развивающей предметной среды. – Дошк. воспитание. 1999, № 3.

19. *Ясвин, В. А.* Психология отношения к природе. М., Смысл, 2000.

ВЪЗПИТАВАНЕ НА ЦЕННОСТНО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ПРИРОДАТА В ПРЕДУЧИЛИЩНОТО ДЕТСТВО

ПЕТЯ КОНАКЧИЕВА

Резюме

В студията се разкриват методологическите основи за формиране на ценностно отношение към природата в процеса на предучилищно екологично образование. Уточняват се същностните педагогически характеристики на понятието „ценностно отношение към природата”. Представят се и се анализират резултати от проучване на степента на екологична образованост и възпитаност на пет-седемгодишните деца. Систематизират се психолого-педагогически условия за ефективно възпитаване на ценностно отношение към природата в предучилищното детство.

Ключови думи: ценностно отношение към природата, предучилищно екологично образование, екологична образованост и възпитаност на пет-седемгодишните деца

CULTIVATING AN ATTITUDE OF VALUE TOWARDS NATURE IN PRE-SCHOOL CHILDHOOD

PETYA KONAKCHIEVA

Summary

This study reveals the methodological bases for cultivating an attitude of value towards Nature in the process of pre-school ecological education and specifies the substantial pedagogic characteristics of the ‘attitude of value towards Nature’ concept. It also presents and analyses results from a research on the level of ecological education of five to seven-year-old children and systematizes the psychological and pedagogical conditions for the efficient cultivating of an attitude of value towards Nature in pre-school childhood.

Keywords: attitude of value towards Nature, pre-school ecological education, level of ecological education of five to seven-year-old children